

דבר העורכות

זהו הגיליון השני של כתב העת **קריאות ישראליות**, וכמובטח הוא גיליון נושאי. כותרתו: **רוחות של שינוי: מדעי הרוח והחברה חוקרים את משבר האקלים**. דומה שאין מתאים מנושא זה להציע נקודת מבט חדשה ומקורית לקריאה של המקום הישראלי ולדון בסוגיה בוערת שיש לה השלכות משמעותיות עליו. לגיליון נושאי זה, כמו לבאים אחריו, עורכים ות אורחים ות, והפעם: דותן הלוי, נעמה טשנר, נעמי יובל-נאה, קרני קריגל ולירון שני. כפי שהם מסבירים בפרוטרוט בדברי הפתיחה שלהם, נקודת המוצא של הגיליון היא ש"השאלה עתה היא לא אם יש משבר אקלים, אלא כיצד מתמודדים איתו" ושהתמודדות זו מחייבת דיון היסטורי, תרבותי, כלכלי ומוסרי, הן ברמה העולמית הן ברמה המקומית.

הגיליון כולל שמונה מאמרים המבוססים על מחקרים אמפיריים בנושא ושבע "קריאות כיוון" – מסות עיוניות שכתבו חוקרים וחוקרות ופעילים ופעילות מרכזיים בתחום הסביבה והאקלים. מכלול המאמרים וקריאות הכיוון פורש מגוון רחב מאוד של סוגיות כגון הרכיבים הכלכליים והפוליטיים של משבר האקלים, ההשלכות הדיפרנציאליות שלו על קבוצות חברתיות, לאומיות וכלכליות למיניהן ומנגנוני המיסוך החברתיים המטשטשים זאת, וכן ניהול הרגשות סביב המשבר והייצוגים שלו בתקשורת, בשירה ובספרות. המקבץ המרתק שלפנינו מלמד על העניין, ובעיקר על החשיבות וההכרח, שבעיסוק במשבר האקלים מנקודת מבט של מדעי החברה והרוח ועל כך שתהיה זו שגיאה חמורה להפקידו רק בידי חוקרים וחוקרות מתחום מדעי הטבע והחיים.

עורכות ועורכי הגיליון הם חוקרים וחוקרות צעירים המייצגים דיסציפלינות מגוונות (אנתרופולוגיה, גאוגרפיה, היסטוריה, מזרח תיכון וסוציולוגיה) ומוסדות אקדמיים שונים (האוניברסיטה העברית, מכון ון ליר, אוניברסיטת בר-אילן ואוניברסיטת בן-גוריון). המשותף להם הוא שהם לא רק עוסקים במחקר שהמוקד שלו הוא הסביבה, אלא גם מחויבים לעשייה חברתית בתחום זה במגוון זירות ציבוריות. השתתפותם בגיליון הנוכחי, ולא כל שכך עריכתו, המחייבת השקעה רבה של זמן ותשומת לב, הן עוד פן המבטא את מסירותם העמוקה לעיון בנושא אך גם את מחויבותם החברתית, שבאה כאן לידי ביטוי בהנגשת הידע המחקרי בנושא לקהל המקומי.

נוסף על המאמרים וקריאות הכיוון כולל גיליון זה גם שמונה ביקורות על ספרים שראו אור בעת האחרונה ושעניינם החברה הישראלית, על היבטיה הרבים, וכן מדור התערוכות הקבוע שלנו. הפעם בחרה עורכת המדור, פרופ' תמר אלאור, לראיין את האוצרת דלית מתתיהו על התערוכה "דמיון חומרי: אמנות ישראלית מאוסף המוזיאון", המוצגת במוזיאון תל אביב לאמנות.

בהזדמנות זו אנו מודות גם לכל מי שהסכימו להשתתף בקריאת העמיתים של מאמרי גיליון זה ועשו מלאכה נאמנה ומהירה.

פרופ' תמר הרמן, פרופ' עדנה לומסקי-פדר

מאי 2022

דוֹתָן הַלֹוֹי • נַעֲמָה טַשְנֵר • נַעֲמִי יוֹבֵל־נָאָה

קַרְנֵי קַרְיָגֶל • לִירוֹן שְׁנִי¹

רוחות של שינוי

מדעי הרוח והחברה חוקרים את משבר האקלים

מ שבר האקלים מציב לאנושות את אחד האתגרים הגדולים ביותר שידעה מאז ומעולם. הודות לעבודה ארוכת שנים של חוקרות וחוקרים במדעים המדויקים אנו יודעים היום כי המשבר הוא מעשה ידי אדם וכי השלכותיו הרוות אסון. השאלה עתה היא לא אם יש משבר אקלים, אלא כיצד מתמודדים איתו. שאלה זו אינה מוגבלת עוד, אם הייתה מוגבלת אי פעם, לגבולות מדעי הטבע והחיים, משום שהיא מחייבת את האנושות לעשות שינויים מהותיים במערכות כלכליות ובפרקטיקות התנהגותיות. השינויים הללו צריכים לערב היבטים רבים – אתיים, פוליטיים, תרבותיים, חברתיים, כלכליים, אמנותיים, היסטוריים, ועוד רבים אחרים. יש צורך דחוף, אם כן, שמדעי הרוח והחברה, המתמחים בלימוד של חברות אנושיות, יגבירו את מעורבותם בדיון על משבר האקלים והשלכותיו ויקדמו מחקר בתחום זה בישראל – על ישראל ועל האזור כולו. אכן, בעוד מחקרים רבים מדברים על הדחיפות שבשמירה על חיים אנושיים במסגרת הגבולות הפלנטריים, הגבולות הדיסציפלינריים של המחקר המדעי בתחום עדיין צריכים להיפרץ.

1 מסודר בסדר א"ב.

המחקר החברתי וההומניסטי מורה, בין היתר, כי המערכות האקולוגיות של כדור הארץ והמערכות החברתיות בו מקיימות ביניהן יחסי גומלין. פגיעה בסביבה מאיצה אי־שוויון פוליטי, כלכלי וחברתי ומובילה להפרת הלכידות החברתית בקרב קהילות אנושיות, ואף לאיום ממשי על קיומן. כל עוד הסדר התעשייתי העולמי נותר על כנו, התעצמותו של משבר האקלים, ובייחוד גילומו של אי־צדק ברמה הבינלאומית והלאומית־מעמדית, הם בלתי נמנעים. גישה זו במחקר הביקורתי קוראת לקהילה המדעית להעמיק את השיח המשלב בין הנושא ה"רחב" של שינוי אקלים לבין ניתוח תהליכים חברתיים.

מדינות העולם אמורות להתכנס בנובמבר 2022 בשארם א־שייח לוועידת האקלים של האו"ם (COP27), לאחר התכנסויות דומות שהובילו להישגים חלשים למדי בתחום ההפחתה הממשית בפליטות גזי חממה בעולם. בוועידה האחרונה (אוקטובר 2021, גלזגו) הציגו המדינות את יעדי ההפחתה (מיטיגציה) בשימוש בדלקים מאובנים לשנת 2030 ובתחנות כוח פחמיות. ואולם המלחמה באוקראינה, שפרצה עם פלישתה של רוסיה אליה בפברואר 2022, טרפה את הקלפים וחייבה את אירופה, ארצות הברית והעולם כולו להתמודד עם טלטלות בשוק האנרגיה. הוועידה הקרובה, שתתקיים אצל שכנינו במצרים, אולי תפתח את הפתח לדיון בתפקידן של מדינות המזרח התיכון ובמרחב האפשרויות של אזור מדברי זה לתרום למאמץ לעצירת ההתחממות הגלובלית. ודאי שאירוע זה הוא הזדמנות לישראל למקד את השיח הפוליטי והציבורי בהתמודדות עם משבר האקלים.

חוקרות וחוקרים במגוון תחומים של מדעי הרוח והחברה כבר עוסקים בסוגיות רבות הקשורות למשבר, אך השפעתם על השיח האקדמי והציבורי הן בעולם והן בישראל עדיין פחותה. הדבר נובע, בין היתר, מהיעדר מסגרות בין־תחומיות לשיתוף פעולה ולחילופי ידע ושיח ואף מהקצאת משאבים מוגבלת. לפיכך גיליון מיוחד זה של **קריאות ישראליות** נועד לשמש במה ליצירת מסגרות אלו של שיתופי פעולה, הן בקרב עורכותיו ועורכיו, המגיעים מדיסציפלינות שונות, והן במגוון המאמרים הקושרים בין משבר האקלים ושורה ארוכה של נושאים הומניים וחברתיים – החל במחקר הספרות ובמדיניות, עבור בהיסטוריה ובסוציולוגיה, וכלה בארכאולוגיה ובתקשורת. גיליון זה, שהוא המשכו של הכנס "אקלים משתנה" (ינואר 2021),² הוא מקבץ המחקרים הראשון בעברית במדעי הרוח והחברה

---

2 הכנס המקוון "אקלים משתנה: הכנס הישראלי הראשון לחקר משבר האקלים במדעי הרוח והחברה" התקיים ב־27–28 בינואר 2021, בתמיכת האוניברסיטה העברית בירושלים, אוניברסיטת תל אביב, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת בן־גוריון בנגב והוקדש לזכרו של פרופ' רוני אלנבלום ז"ל. הקלטות ההרצאות זמינות באתר יוטיוב.

בנושא משבר האקלים בישראל. מטרתו לקדם את מרכזיותו של משבר האקלים בנושא למחקר אקדמי בתחומי הרוח והחברה באקדמיה הישראלית, ובתוך כך לתרום להגברת המודעות בתוך האקדמיה ומחוצה לה לעוצמתו האדירה של המשבר.

הגיליון מורכב משני חלקים שיראו אור בשתי פעימות. הפעימה הראשונה מוקדשת לסדרה של "קריאות כיוון": שבע מסות קצרות הסוקרות ומסרטטות היבטים חברתיים שונים של משבר האקלים בישראל. הפעימה השנייה מורכבת משמונה מאמרים אמפיריים הבוחנים את מופעיו השונים של משבר האקלים בזירות חברתיות ותרבותיות בישראל. בסקירה הקצרה שלהלן נציג את המסגרת הרעיונית הכללית של קריאות הכיוון והמאמרים ואת תרומת כל אחד מהם לדיון במשבר האקלים.

הכנסת הפוליטיקה, החברה והסביבה לתוך שיח משבר האקלים

התרומה הסגולית של גישת מדעי הרוח והחברה בבחינת משבר האקלים מול, ולצד, המדעים המדויקים היא שהיא אינה מניחה כי משבר האקלים הוא נושא סגור ומוגדר שניתן לבחינה דרך משקפיים מסוג אחד בלבד. רבים מן המאמרים שואלים שאלות מהותיות: האם צריך ואפשר להפריד את משבר האקלים עצמו ממשברים עולמיים ומקומיים אחרים – ובכללם אי-שוויון פוליטי וכלכלי, קונפליקטים צבאיים וכיבוש או דעיכת הדמוקרטיה? ובייחוד, האם אפשר להפריד את משבר האקלים מן המשבר הסביבתי בכללותו? האם נכון לחשוב על סוגיות של משבר האקלים במנותק מסוגיות סביבתיות "אחרות" והיכן עובר הגבול בין ה"אקלים" ל"סביבה"? כיצד מחליטים מה נכלל בסוגיות אקלים ומהי סוגיה סביבתית אחרת? האם התחממות כדור הארץ בעקבות פליטות פחמן דו-חמצני היא רק רכיב אחד מתוך סדרת אסונות גלובליים שכוללים גם, לדוגמה, זיהום מים ואוויר ואובדן מגוון מינים, או שהיא קודמת לכל אלו בדחיפותה או באופן שהיא מקרבת את החיים על פני הכדור לקיצם, לכל הפחות בצורת החיים שאנחנו מכירים? שאלות כאלה, הנוגעות להגדרות ולאופן שמשבר האקלים ממוסגר בשיח המדעי והציבורי, מאפשרות לחשוף את הנחות המוצא הפוליטיות, המוסריות והערכיות של המדברים בשם האקלים כמו גם את האינטרסים הרבים שלהם.

קריאת הכיוון של **ניר ברק ולירון שני** אוחדת את השור הזה בקרניו ומתווה את הכיוון הביקורתי של הגיליון. ברק ושני טוענים שהשיח והמחקר הסביבתי בעת הזו עוברים תהליך בעייתי, המכונה בניהם "אקלימיזציה", כלומר ההפיכה של משבר האקלים למייצג

המרכזי והכריזמטי של השיח הסביבתי כולו. לצביעת מאבקים סביבתיים ותיקים בצבעים אקלימיים טריים יש כוח רב בציבור הרחב. ברק ושני מראים כי להפיכת האקלים לחזות הכול יש גם מחירים המתבטאים בויתור על ערכים סביבתיים ומוסריים וכי גלומה במהלך הזה גם העלמת דיון ארוך שנים באתיקה, בפילוסופיה ובפוליטיקה סביבתית. לפיכך הם בוחנים אם באמת יש הבדל בין יחסי סביבה וחברה ליחסי אקלים וחברה, מה המשמעות של ההפרדה הזו, מהן התועלות או המגרעות שלה ואיפה בעצם עובר הגבול, אם הוא קיים בכלל, בין סביבה ובין אקלים.

מאמרו של **מירי לביא-נאמן ושחר שלוח** מדגים באופן ממוקד את ההשלכות הפוליטיות של אימוץ השיח של שינוי האקלים הגלובלי. לביא-נאמן ושלוח מראות כיצד רועים פלסטינים באזור בקעת הירדן חשופים למחסור במים, שטחי מרעה ואנרגיה לא בגלל שינוי אקלים בלתי מתווך, אלא מתוך דחיקה, נישול ודיכוי פוליטי מכוונים מצד מדינת ישראל, צה"ל והמתנחלים היהודים באזור. אלו משמשים עבור הרועים ממשל אקלימי חזק לאין ערוך משינויים עונתיים והתחממות הדרגתית. מדיניות סביבתית של "אדפטציה" ו"מיטיגציה", כפי שהיא נידונה בשיח האקלימי ההגמוני והבינלאומי, רחוקה מלתת את הדעת לדינמיקות מקומיות כאלה, המתקיימות לכאורה בתוך השדה הפוליטי, אך השפעתן נחווית על הקרקע כמשבר סביבתי מובהק. המחקר של לביא-נאמן ושלוח מדגים כיצד בשיח הסביבתי הגלובלי טמונה סכנה חריפה לדה-פוליטיזציה של גזל ונישול ממשאבים ולמסגורם כתוצר של שינוי אקלים חובק עולם. מהלך שכזה, לטענת הכותבות, הופך את שיח האקלים לסוג חדש של ממשליות (governmentality), שבאמצעותה מונצח ומתקבע אי-שוויון.

אי-שוויון פוליטי וכלכלי מבני מתווה את מידת הפגיעות הנגרמת משינויי האקלים ומבחין בין אוכלוסיות ואזורים גאוגרפיים. לא רק בתחום אזורי הכיבוש הישראלי אלא גם בתוך אוכלוסיית אזרחי המדינה, קבוצות מוחלשות נוטות להיות הראשונות שנפגעות ממצבי חירום אקלימיים, ומידת החוסן שלהן מגבילה את יכולתן להתאושש. **חנין שיבלי, נעמה טשנר וסתיו שפירא** בוחנות כיצד עוני אנרגטי בתנאים של שינויי אקלים משפיע על החוסן הקהילתי של האוכלוסייה הבדואית בנגב ושל האוכלוסייה הערבית במשולש. על רקע פערים חברתיים-כלכליים עמוקים ומתמשכים ותנאים אקלימיים ההולכים ומכבידים, אוכלוסיות אלו מתמודדות עם חוסר גישה לתשתית חשמל אמינה, רציפה ובת השגה. מחקרן של שיבלי, טשנר ושפירא מלמד על קשר שלילי בין חוויות הקשורות לעוני אנרגטי ובין תפיסות של חוסן קהילתי, בפרט אלו הקשורות במוכנות לחירום ובאמון במנהיגות.

שלוש החוקרות מראות כי עוני אנרגטי קיצוני הוא לא בעיה אישית או של משקי בית יחידים, אלא בעיה מבנית שיש לטפל בה ברמת הקהילה, הרשות המקומית והמדינה.

מאמרם של **קרני קריגל, ענת צ'צ'ק, ניר כהן ואורלי בנימין** מפנה זרקור לפגיעותן הייחודית של נשים במצבי חירום אקלימיים, כגון גלי חום, ומצביע על הצורך לתת לכך מענה בתוכניות היערכות מקומיות. הכותבים בוחנים אם רשויות מקומיות בישראל הפנימו את לקחי מגפת הקורונה במה שנוגע למענה באירועי חירום. מחקרם מתמקד בשני ביטויים מרכזיים של פגיעות מגדרית: אלימות נגד נשים ועוני אנרגטי. מתברר כי לשני אלו השפעה חזקה יותר על נשים בהיותן אחראיות בלעדיות לתפקודו של משק הבית. המאמר מראה כי רשויות מקומיות בישראל מתקשות ליישם לקחים שהופקו ממשברים קודמים באשר למתן מענה מוטה-מגדר לאוכלוסיות פגיעות. בעוד הממצאים משקפים הכרה חלקית בפגיעות המגדרית, נציגי הרשויות המקומיות שהשתתפו במחקר הפגינו ביטחון בהתנהלותם. המאמר מראה גם כי הדיאלוג בין המחלקות השונות ברשויות בנושא ניהול אוכלוסייה בחירום לוקה בחסר וכי עקב כך יש אימוץ איטי של מדיניות מודעת-מגדר בהיערכות למצב החירום הבא.

בהיעדר ההתייחסות המוסדית הנדרשת, ההשלכות עשויות להיות קשות. מחקרים מורים על קשר הדוק בין אירועי אקלים קיצוניים, כגון גלי חום וקור, לבין התפשטותן של מחלות ועלייה בשיעורי תמותה. אם הפגיעות הראשוניות של קהילות אינה מטופלת ברמה הכלכלית והחברתית, כי אז המדינות צריכות לחזק את מערכות הבריאות שלהן כדי להתמודד עם תוצאותיה. הן יוכלו לתת מענה יעיל ומיידי הן בתקופות חירום והן בעיתות שגרה באמצעות מניעת השפעות שליליות של פגעי אקלים על ידי צמצום החשיפה אליהם. במאמרם בודקים **איהם גוטאני ומיה נגב** את רמת המודעות של צוותי רפואה בישראל למשבר האקלים כפונקציה של משתנים כגון ותק מקצועי והשכלה. אף שמחקרם מצא שצוותי סיעוד ורפואה בישראל הם באופן כללי בעלי רמת ידע ומודעות גבוהה לנושא, אלו נרכשו באופן עצמאי. הכותבים מסיקים כי יש צורך לקדם תוכניות הכשרה ייעודיות לצוותים המטפלים כחלק מן ההיערכות במערכת הבריאות לשינויי האקלים.

ברם לא רק הכשרה מתאימה יכולה להוביל לפעולה. למעשה, הספרות המדעית מתקשה להוכיח שידע מוביל לאקטיביזם בהקשר האקלימי. **ענית זמבל** מדגימה במאמרה שדווקא רגשות, ובעיקר חרדה ופחד, מניעים קבוצות ויחידים לאקטיביזם חברתי. המונח "חרדת אקלים" חדר בשנים האחרונות לשיח הפופולרי כביטוי פיזי, חלק מתופעה רחבה יותר של חרדה אקולוגית, המוגדרת כביטוי של השפעת מצבו של העולם על בריאות הנפש

של האדם. זמבל מראה כיצד חרדה ופחד מובילים את האקטיביזם האקלימי של פעילים ישראלים בתנועה "הורים למען האקלים". היא מראה כיצד פעילי "הורים למען האקלים" ממסגרים את פעולתם ככזו המתמקדת באחריות ההורית שלהם לגורל ילדיהם, וזו מתלכדת עם האחריות שלהם לגורל כדור הארץ ועם תפיסות שמהדהדות את תפיסת הקיימות.

משבר האקלים כתפיסה הומניסטית: לדבר על האסון בשפה של בני אדם

המאמץ לחבר את רעיון משבר האקלים ליסודות החברתיים, הכלכליים והפוליטיים שמתווים בפועל את השפעתו על חברות אנושיות כרוך גם בפירוק ובהרכבה של התפיסה הזאת בתוך השיח האקדמי ובתיווכו הנכון לשיח הציבורי. השותפים למאמץ הזה צריכים להיות אנשי אקדמיה ותרבות, וכן התקשורת שממנה אנחנו ניזונים. בשביל **אבנר וישניצר ואון ברק** הבנה נכונה של משבר האקלים כיום גלומה קודם לכול ביכולתנו להבין שכמו לכל התפתחות אחרת במציאות האנושית, גם למשבר האקלים יש היסטוריה, וכזו שראוי ואפשר לספרה בבהירות. וישניצר וברק מבקרים בקריאת הכיוון שלהם את השיח המדעי הרווח ואת עולם המונחים המקובל של משבר האקלים על כך שהם עושים עבודה מצוינת בהסתרת ההיסטוריה הזו. המונח "אנתרופוקן" למשל רומז לדבריהם כי האנושות כולה חוללה ומחוללת את המשבר הסביבתי שאנו חיים בו וכי ההנחה הגלומה ברעיון של התחממות "גלובלית" היא שהאנושות כולה חווה את המשבר באופן זהה דרך מיצוע של עליית טמפרטורת האוויר והים בכל העולם, בכל העונות. ואולם, לדעתם של וישניצר וברק, למעשה אין דבר רחוק יותר מן האמת. בחינה היסטורית מראה כיצד מדינות, מעמדות וחברות מסחריות נושאים באחריות גדולה לעין ערוך מאחרים לאסון הסביבתי שאנו חווים, וחברות מוחלשות או אזורים גאוגרפיים שונים סובלים מההשלכות שלו הרבה יותר מן החזקים מהם, ובאופן לא־מידתי. כדי להפוך את ה"אנושות" הא־מורפית והא־פוליטית שהמדעים המדויקים מניחים כהנחת המוצא בעבודתם ל"אנשים" בעלי זהות, חוויות, עבר ופוליטיקה, וישניצר וברק קוראים ליצירת קורפוס היסטורי חדש שיחשוף כיצד הותוו התפיסות והפרקטיקות שהובילו את בני האדם במסלול ההרסני אלי משבר. הם גורסים כי בכוחו של קורפוס כזה גם לסייע בהתוויית דרך חלופית קדימה על ידי חשיפת צמתים היסטוריים ודרכים שלא צעדו בהן וגילוי הסיבות והאינטרסים שהובילו לפתרונות אנטי־סביבתיים.

נקודה מרכזית בטיעון זה היא שאי־אפשר להפריד את משבר האקלים מן ההיסטוריה של ההכחשה והטשטוש שלו. בקריאת הכיוון שלו **רמי קפלן** מציג את הגורמים שמנעו, ועדיין מונעים, את הצלחתו של המאבק לשינוי האקלים ברמה העולמית. הוא מראה כי זה יותר משלושה עשורים פועלת התארגנות בין־מדינתית להתמודד עם שינוי האקלים ולבלום אותו. ואולם אף שמדובר בסכנה לכלל האנושות ואף שכל מדינות העולם מעורבות במאבק, ההתארגנות מעולם לא הצליחה אפילו לייצב את שיעור הפליטה של גזי החממה. מה מסביר את כישלונה הבוטה של רפורמת האקלים הגלובלית? קפלן טוען שהאשמה נעוצה בגלובליזציה הכלכלית ה"נאו־ליברלית", שהחלה לתפוס תאוצה בד בבד עם רפורמת האקלים. במרכז תהליך זה היו העצמת הפעילות הכלכלית המזדממת, שיסוע היחסים הבינלאומיים וכינון התאגידים הרב־לאומיים הגדולים כקבוצה פוליטית שהאינטרס המשותף שלה מנוגד לרפורמה. קפלן מתעכב על החלק האחרון ומסרטט את ההתארגנות הפוליטית־מוסדית של תאגידים רב־לאומיים על מנת למוסס את המאמצים להפחית את כמות פליטות הפחמן. ניתוחו של קפלן עוסק ברמה העולמית, אך הוא תקף כמובן גם לזירה המקומית, כמו למשל במקרה של מסמוס חוק האקלים הישראלי או המסגור של הגז ה"טבעי" הישראלי כאנרגיה ירוקה.

גם **דני רבינוביץ** מתמקד בתהליך ההיסטורי שהוביל למציאות שבה נסיגה משימוש בדלקים מאובנים נתקלת בסדרת מכשולים בלתי עבירים. קריאת הכיוון שלו מראה כיצד מהפכת המינוע ועליית קרנם של הדלקים המאובנים הובילו למשבר האקלים. בחסות התהליך הזה, רבינוביץ טוען, צמח מבנה־העל הקריטי לענייננו, קרי משטר הסבסוד הגלובלי של דלקים מחצביים: ההסדר הכלכלי שהפך את המדינות ואת החברות מפיקות הנפט לענקיות כלכליות ופוליטיות. בדומה לקפלן, גם רבינוביץ מזהה את התועלות המופלגות שמפיקים ממשטר זה תאגידי אנרגיה ומדינות שבשטחן מצויים מרבצי פחם, נפט וגז טבעי ומראה כיצד גם אלו מהוות חסם ראשי ועמיד בפני הקהילה הבינלאומית המעוניינת לרסן את משבר האקלים. רבינוביץ, בניגוד לקפלן, טוען שהנטייה לראות את המתח סביב החלשת משטר סבסוד הפחמן כמאבק חד־ערכי בין "טובים" ל"רעים" הוא פשטני ושגוי. בכך הוא קורא לניתוח מתוחכם יותר כתנאי לשינוי.

האופן שהמחקר ההיסטורי מאפשר להבין טוב יותר את משבר האקלים בא לידי ביטוי גם באמצעות הצבת העידן הנוכחי בנקודת המבט הרחבה של דרכי ההתמודדות של האדם עם הסביבה בעבר. בקריאת הכיוון שלו מדגים **גדעון אבני** כי קריסתן של חברות אנושיות, כמו גם שינויים פוליטיים הרי גורל בהיסטוריה, יכולה לנבוע משינויים אקלימיים או

סביבתיים נקודתיים וקצרי מועד. אבני מתמקד במקרה הבוחן של אירואסיה במאה השישית לספירה ושואב את תובנותיו בדבר שבריריותן של חברות אנושיות מעבודתו של פרופ' רוני אלנבלום ז"ל, החוקר הישראלי הבולט ביותר שעסק בצומת שבין ארכאולוגיה, היסטוריה וגאוגרפיה כדי להבין את ההשפעות של שינוי האקלים על החברה והתרבות. הנושא שהיה עד לא מזמן נחלת מעטים, טוען אבני, נעשה בשנים האחרונות לאקטואלי יותר מאי פעם.

ברם אם המבט ההיסטורי מסייע לנו לספר סיפור נהיר על השאלה איך הגענו עד כאן, האקטואליות של משבר האקלים כאירוע עכשווי וממשי תלויה לא פחות במסגור של הנושא בשיח הציבורי הרחב, בתרבות ובתקשורת. גם בזירות אלו ניכרות שתי הסוגיות שהצגנו עד כה כמרכזיות לגיליון שלנו בנושא משבר האקלים: כיצד ניתן לעסוק במשבר האקלים כתופעה שהיא גם חברתית, פוליטית וכלכלית ולא רק מדעית-אוניברסלית, והאם אפשר לחשוב על משבר האקלים בתוך הקשרו הסביבתי הרחב? **ורד טוהר ועדי וולפסון** בודקים את השאלה האחרונה בתוך ז'אנר השירה הנכתבת בישראל בעברית. במאמרם הם מאפיינים סוגה חדשה ומרתקת בשירה הישראלית. הם מכנים אותה "שירת האקלים". הסוגה הזו מובחנת במכוון בתוכנה ובסגנונה משירת הטבע המוכרת, ואף מתחום השירה האקו־פואטית המוכרת הדנה ביחסי האדם והסביבה. מול אלה, שירת האקלים דנה במישרין ובמובהק בשאלת המשבר האקלימי, בגורמים לו ובהשפעותיו. הסוגה העברית החדשה הזו מתמודדת במגוון דרכים עם המורכבות והרב־צדדיות של השאלה בדבר השפעת האדם על האקלים, אך מוותרת בבירור על הרומנטיקה המאפיינת את תיאורי המגע הישיר, גם אם הרסני, עם עולם הטבע.

מאמרם של **ליה שרביט ואיתי מרינברג־מיליקובסקי** בוחן באורח דומה את הפצעתו ואת ביטויו של הנושא האקלימי בתוך שדה הספרות המקומית. ואולם באופן מעניין שרביט ומרינברג־מיליקובסקי מגיעים לתוצאות שונות, אולי הפוכות, מעמיתיהם בעולם השירה. לאחר ניתוח תוכני וכמותי של שדה הסיפורת האקלימית הישראלית מהשנים האחרונות הם מצביעים על התעלמות כללית מטיפול משמעותי במשבר בשפה העברית. ביצירות שהמשבר האקלימי מופיע בהן, הם טוענים, הוא מוצב כרקע להתרחשות הסיפורית ולא במרכזה, ובוודאי אינו מאפיין סוגה חדשה ומובהקת. הם מציעים, על כן, להסתכל על מאפיין הצבת האדם במרכז הסביבה (אנתרופוצנטריות) בספרות כתופעה יחסית ולא־מוחלטת, המתבטאת ברמות שונות ביצירות שונות.

תמונה דומה עולה גם מניתוח יחסה של התקשורת בישראל למשבר האקלים. **שי קסירר** מנתח במאמרו כיצד הציגו במרוצת השנים עיתונים מובילים, תשדירי שירות ודוחות אירועי בצורות בישראל. הוא מראה כי הסיקור התקשורתי נוטה להתעלם כמעט לחלוטין מסוגיות של שינוי אקלים. אירועי הבצורות ממוסגרים בדרך כלל כ"משברי מים" הנגרמים נקודתית ממחדל ממשלתי או מחוסר איזון בין היצע לביקוש. בהתאם, פתרונות טכנו-כלכליים כמו התפלת מי ים ומנגנוני תמחור מוצגים כמענה למחסור. לטענתו של קסירר, הדבר מצביע על דה-פוליטיזציה של סוגיית החוסן הסביבתי בישראל. בניגוד למחקרי התקשורת הסביבתית, הקוראים להשתמש באירועי מזג אוויר קיצוני כדי להסביר לציבור את הסכנות הצפויות ממשבר האקלים, הייצוג התקשורתי של אירועי בצורת בישראל מנתק את הקשר בין משבר האקלים למשברי המים ומחליש את האפשרות להטמעה של מדיניות מים שיכולה ליצור חוסן אקלימי מקיף מול היערכות נקודתית לבצורות.

את הפתרון האפשרי להיעדרו של משבר האקלים מן השיח התקשורתי הממוסד בישראל מציעה, ואף מיישמת בעבודתה, העיתונאית **לי ירון** בקריאת הכיוון שלה. ירון דנה בפרויקט "מושג ירוק", שאותו יזמה והובילה, להכשרת אנשי תקשורת משלל תחומים, ולא רק "כתבי סביבה", כדי לדון באופן מושכל ומעמיק במשבר האקלים על שלל היבטיו. שנים ארוכות, טוענת ירון, הייתה העיתונות הישראלית שותפה לזריעת הספק המדעי וחוסר הוודאות המלאכותי בנוגע למשבר האקלים. אך כעת ביכולתה לשמש החוט המקשר, התפר הנדרש, על מנת לחבר את הקצוות הפרומים של ממצאי המדענים, ההימנעות מפעולה של הפוליטיקאים והאדישות הציבורית היחסית לנוכח גודל המשבר. לטענת ירון, דווקא לעיתונות יש הסיכוי הטוב ביותר לגשר על הפערים בין האינטרסים השונים סביב משבר האקלים.

קריאת הכיוון הסוגרת של הגיליון מוליכה את האופטימיות של לי ירון אל תחום שינויי המדיניות וסדרי העדיפות הנדרשים היום בישראל. **דב חנין**, מי שמונה לאחרונה לעמוד בראש "פורום האקלים הישראלי" מטעם נשיא המדינה, טוען כי למרות הייאוש שחלקנו חשים לנוכח המאבק במשבר האקלים, הוא חשוב מכדי שנרדם ידיים. לדעתו, עדיין אפשר להימנע מן התוצאות הקטסטרופליות של המשבר אם נפעל לפי התרעות הקהילה המדעית ונצמצם במהירות ובנחרצות את פליטות גזי החממה. דב חנין מדגיש כי בניגוד לטענה המקובלת, לישראל יש תפקיד במאמץ העולמי להחליש את עוצמת

המשבר: התפקיד אינו תָּחום לבירור החלק שלנו בבעיה אלא לקידום החלק שלנו בפתרון. באמצעות קידום של חדשנות חברתית וטכנולוגית נוכל לסייע בהתמודדות עם המשבר הגדול ביותר של דורנו.

אנו מקווים כי בעידוד הדיון על משבר האקלים בעברית ובמבט מתוך ישראל, גיליון זה יסייע במשהו למגמה שמסמנים כותבי המאמרים וקריאות הכיוון בגיליון.

ד"ר דותן הלוי, האקדמיה ע"ש פולונסקי ללימודים מתקדמים במדעי הרוח והחברה, מכון ון ליר בירושלים.
דוא"ל: dotanh@vanleer.org.il

ד"ר נעמה טשנר, המחלקה לגאוגרפיה ופיתוח סביבתי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
דוא"ל: naamate@bgu.ac.il

ד"ר נעמי יובל-נאה, החוג להיסטוריה ואוספי הטבע הלאומיים, האוניברסיטה העברית בירושלים.
דוא"ל: Naomi.yuval@mail.huji.ac.il

ד"ר קרני קריגל, יחידת המחקר בנושא עוני, סביבה וחברה, אוניברסיטת בר-אילן.
דוא"ל: Karnikrigel@gmail.com, www.karnikrigel.co.il

ד"ר לירון שני, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
דוא"ל: Liron.shani@mail.huji.ac.il